

Ponovno o »istočnohercegovačkoj štokavštini« i kroatističkim stranputicama

Grčević, Mario

Source / Izvornik: **Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, 1999, 47, 18 - 32**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:182430>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

nazivati tavom. Zbog jasnoga odnosa prema tuđicama u hrvatskome književnome jeziku riječ *pleh* otpada jer pripada razgovornome jeziku, *tepsija* kao tuđica nije općenito prihvaćena, pa bi ostala riječ *lim*. No ni ona nije najpogodnija, a nije ni općenito prihvaćena, lim označuje pojavni oblik kovine, pa mu smeta da označuje predmet od kovine, kao i mjedenici, dakle potrebno je tražiti bolju. Ako bismo ostali pri limu kao osnovi, mogli bismo prema *mjedenica* reći *limenica*. U hrvatskome jeziku ona nije potvrđena, što znači da je slobodna za značenje i mislim da bi mogla biti prihvaćena.

Međutim kad sam tako tražio i razmišljao, u zagrebačkoj Nami vidio sam porculansku tepsiju i na njoj je uz cijenu pisalo PEKAČ. Evo najbolje riječi, pomislih. Poslije tu riječ u značenju »tepsija« nađoh u Večernjem listu 30. ožujka 1999. na 28. strani. Znači, počela se širiti i bez jezikoslovaca. Kad je tako, poduprimo je.

Ima još jedan razlog da ju podupremo. To nije novostvorena riječ jer je već zabilježena u našim rječnicima. U *Rečniku Matice srpske* piše da je *pekač* pokrajinska riječ, da je zabilježena u AR. Idem gledati u AR i evo što nađoh: »PEKAČ, pekača, *m.* tepsija. Reč ta živi u Sremu u narodu; osobito je rado upotrebljavaju Srbi rimske vere ili t.

zv. Šokci. Preradović 102 (zabilježio i naznačeni akc.).«

Idem gledati tko je taj Preradović i nađem podatak da je u 184. knjizi Letopisa Matice srpske »Nekoliko srpskih reči, kojih nema u Vukovu rečniku, skupio ih po Sremu i rastumačio Damjan Preradović«.

Odgovor je jasan i jednoznačan: tko želi znati kako se hrvatski kaže *tepsija*, sada zna: *pekač*, jer »Srbi rimske vere« to su Hrvati. Osim toga riječ *pekač* već je krenula putem da se proširi pa je na nama da postane i oćenito prihvaćena

Ali kad je riječ o prijedlozima, slobodan sam predložiti još jednu riječ: *pekva*. Ona je doduše dosad značila isto što i *peka*, posudu pod kojom se što peče, ali je prevladala *peka* (*teletina pod pekom, kruh ispod peke*), pa je *pekva* slobodna za novo značenje. Mislim i veoma prikladna za značenje *tepsija*. Šteta bi bila da ostane neiskorištena, ako *pekač* ne bude usvojen.

Budući da su izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika zaista goleme, kad se traži zamjena za tepsiju, može se naći dobra hrvatska riječ, kao što pokazuju ova tri prijedloga: *pekač*, *pekva*, *limenica*. Koja god od njih pobijedila, mislim da će jezikoslovci biti zadovoljni.

Stjepan Babić

OSVRTI

»ISTOČNOHERCEGOVAČKOJ ŠTOKAVŠTINI« I KROATISTIČKIM STRANPUTICAMA

2. i 3. br. prošlogodišnjega *Jezika* objavljen je moj članak »Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika«. Pisanja tog članka prihvatio sam se smatrajući da izjave u kojima se spominju istočnohercegovački »govori«, »govor«, »dijalekt«, »poddija-

lekt« i »narječje« kao dijalekatna osnovica hrvatskoga književnog jezika, na određeni način čine cjelinu. U njihovu okviru, sa svim dužnim poštovanjem prema profesoru J. Liscu, spomenuo sam i neke njegove izjave. Potaknut time, J. Lisac se je u prošleme broju *Jezika* osvrnuo na moj navedeni članak i u njemu kritički izložio svoje mišljenje o mojim gledištima. Iz njegova osvrta proizlazi da sam pogriješio uvrstivši njegove izjave o dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika u cjelinu koju pobijam. Ključni argument na ko-

jem se temelji ta njegova procjena, glasi da sam izjavu u kojoj on govori o »istočnohercegovačkome dijalektu« kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika, najavio primjedbom o »istočnohercegovačkim govorima« kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika. J. Lisac upozorava da on »istočnohercegovačke govore« uopće ne spominje, već »istočnohercegovački dijalekt, osobito njegove zapadne govore« te nadodaje da je svakomu »dobro poznato da istočnohercegovački govori nisu zapadni u tom dijalektu.« Pored toga objašnjava da su njegove dotične izjave istovjetne s onima koje je R. Katičić objavio u članku »Načela standardnosti hrvatskoga jezika.«¹ Budući da sam se i ja pozvao na određena Katičićeva stajališta na koja se poziva i J. Lisac (taj dio teksta nije objavljen jer je kao predložak upotrijebljena prva verzija teksta koju sam poslao uredništvu), potrebno je i zbog toga razjasniti zašto se on i ja tako slabo razumijemo.

Osim te upravo navedene zamjerke, ostale važnije zamjerke koje mi J. Lisac upućuje, sljedeće su: neutemeljena kritika njegovih gledišta o važnosti migracija za hrvatski književnojezični razvoj, neprimjerena kritika Pavla Ivića, neprimjereno hvaljenje i ujedno pogriješna interpretacija izjava sadašnjega glavnoga urednika *Jezika* Stjepana Babića.

Najprije ću pojasniti zašto sam Lišćevu izjavu o »istočnohercegovačkome dijalektu, osobito njegovim zapadnim govorima«, najavio govoreći o »istočnohercegovačkim govorima«. U dijalektološkoj klasifikaciji koju primjenjuje i on, skupina govora tvori

dijalekt, a skupina dijalekata narječje. Zbog toga o štokavskim dijalektima govorimo onda kada je riječ o dijalektima štokavskoga narječja, a o govorima određenoga dijalekta odnoseći se ne govore koji tom dijalektu pripadaju. U nazivoslovnome sustavu o kojem je riječ, nema dakle razloga ne govoriti npr. o istočnobosanskim govorima odnoseći se na govore istočnobosanskoga dijalekta, a isto tako nema razloga zbog kojega govore »istočnohercegovačkoga dijalekta« (uključujući i one izvan istočne Hercegovine) ne bismo smjeli nazivati »istočnohercegovačkim govorima«. Govore »istočnohercegovačkog dijalekta« možemo nazivati »istočnohercegovačkima« ne samo zbog nazivoslovnog sustava kojemu izraz/naziv »istočnohercegovački dijalekt« pripada, već i zbog toga što je on nastao (i) na temelju predodžbe da su novoštokavski (i)jekavski govori izvan istočne Hercegovine podrijetlom iz istočne Hercegovine. Dakle, i ne nalazili se u istočnoj Hercegovini, oni su ipak »istočnohercegovački«, onako kao što su npr. govori kajkavskoga turo-poljsko-posavskoga dijalekta u Rumunjskoj »turo-poljsko-posavski«.² Odnoseći se na »istočnohercegovački dijalekt«, u punome skladu s navedenim i Pavle Ivić (uvjetno i D. Brozović) kaže: »U poređenju s veličinom teritorije, istočnohercegovački govori su malo diferencirani.«³ Na temelju onoga što je J. Lisac do sada objavio, ne može se zaključiti da mu je to sve nepoznato ili da u tome pogledu zastupa drugačija stajališta.

Iz većine izjava u kojima se spominju istočnohercegovački govori kao dijalekatna

¹ *Jezik*, 1996., god. 43., br. 5., str. 175–182.

² Činjenica da je u nekim slučajevima takvo nazivlje opravdano, ne znači da to automatski vrijedi za sve slučajeve.

³ D. Brozović/P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosprski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II. izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb, 1988., str. 58. U skladu s time sam u svojem članku i jednu Ivićevu izjavu u kojoj govori o govorima »istočnohercegovačkoga dijalekta«, popratio primjedbom o »istočnohercegovačkim govorima«.

osnovica hrvatskoga književnog jezika, ne proizlazi jasno na koje se govore one točno odnose. Da sam u svojem članku nagađao o kojima je govorima u pojedinim autora riječ, vjerojatno bih pogriješio i svoj prikaz time nepotrebno izložio kritikama u smislu: »Ja nisam mislio na te istočnohercegovačke govore, već na neke druge!« Dakle, i zbog toga da nekome ne pripisem nešto što nije rekao ili mislio, odlučio sam, što još uvijek smatram primjerenim, čitateljima podastrijeti citate, a sam u njihovim najavama ili primjedbama upotrebljavati neutralan izraz »istočnohercegovački govori«. Na koje se istočnohercegovačke govore (govore »istočnohercegovačkog dijalekta«) J. Lišćeve riječi točno odnose, objašnjava on sam u svojoj citiranoj izjavi, a da je nešto točnije o njima rekao, naveo bih i to. Dubina i višeslojnost cjelokupne problematike očituje se i u tome što J. Lisac ni u svojem osvrtu nije objasnio od kojih je to zapadnih govora »istočnohercegovačkog dijalekta« hrvatski književni jezik preuzeo »glasovlje, osnovna gramatička pravila i osnovni leksik«⁴ i potom postao ono što jest. Doduše, osnovni razlog tomu nije uvjetovan višeznačnošću izraza »istočnohercegovački«, već pitanjem na koji način možemo, a na koji ne možemo sagledavati povijest i razvoj hrvatskoga književnog jezika. Na to ću se pitanje još jednom osvrnuti kasnije, a prije nego što objasnim primjedbe o migracijama i njihovoj svezi s hrvatskim književnojezičnim razvojem, zaključit ću da je u mojem članku bilo moguće i potreb-

no izraz »istočnohercegovači govori« upotrebljavati i u značenju »govori istočnohercegovačkog dijalekta«. Problematika koja je s time povezana, ne može se zaobići time da se kaže kako ja pobijam nešto što nije rečeno, a da to činim zato što sam zbog nedovoljnog poznavanja dijalektološkoga nazivlja pogriješno interpretirao nečije izjave.

Pri komentiranju moje kritike o određenoj značenju migracija za hrvatski književnojezični razvoj, J. Lisac potvrđuje da migracije smatra glavnim razlogom što dijalekatnom osnovicom suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nisu postali čakavski govori i objašnjava da ne misli da je čakavština, »nakon kraja 15. stoljeća, nakon turske invazije«, imala objektivnih izgleda da postane osnovicom hrvatskoga književnog jezika.⁵ Moju primjebu o tome da se jezično približavanje pojedinim nešto-kavskih djela k štokavskima u 16. stoljeću nikako ne može smatrati rezultatom migracija, J. Lisac (neizravno) pobija napominjući da su »događanja 16. stoljeća i poslije« jamačno posljedice ratnih zbivanja, kako je, kaže, općenito poznato. I razvoj dubrovačkih govora očigledno sagledava u uskoj svezi s migracijama pa kaže: »do doba velikih seoba dubrovački [je] dijalekt bio poseban zapadnoštokavski dijalekt«.

Pretpostavka da bi bez migracija upravo čakavština postala osnovicom hrvatskoga književnog jezika, temelji se uglavnom na predodžbi da bi područja na kojima su se razvili čakavski govori, u odnosu na što-

⁴ J. Lisac, »Leksička norma i hrvatska narječja«, *Kolo*, VIII., 1., 1998., str. 31.–39.; str. 34.

⁵ To očigledno znači da on smatra kako je nekoć većinski čakavski prostor u korist štokavskoga znatno sužen već u 15. stoljeću. Da s time nešto nije u redu, može se zaključiti na temelju njegove sljedeće izjave: »Svakako je u povijesti bilo važno što su Hrvati vjerojatno bili većinom štokavci [...]«, J. Lisac, »Koji su dijalekti hrvatski?«, *Radovi*, Razdio filoloških znanosti 34.–35. (24–25), Zadar, 1997., str. 39.–48.; str. 47. (Članak »Koji su dijalekti hrvatski?« otisnut je i u knjizi Josipa Lisca *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb, 1996.) Budući da su Hrvati nakon migracija sigurno bili većinom štokavci, ta se Lišćeva primjedba očigledno odnosi na predmigracijsko razdoblje.

kavska područja, bez turskih provala bila većinska na hrvatskome prostoru. Dojam da tu spornu predodžbu uopće nije potrebno dokazivati, održava se zbog toga što su se u 15. stoljeću glavna hrvatska kulturna središta nalazila na čakavskome području i što je u 16. stoljeću prosjek jezičnih značajki hrvatske pismenosti bio manje čakavski nego prije. U razloge zbog kojih se uspoređiva štokavska kulturna središta u 15. stoljeću nisu razvila, treba svakako uvrstiti ratna previranja na bosanskohercegovačkome prostoru i onovremene turske provale, a ne treba zaboraviti ni to da je do glavnih naseljavanja tada opustošenih područja došlo tek kasnije i da su migracije, koje su u to vrijeme tek započele, trajale više stoljeća.

Znamo da je promjene ključne važnosti u 16. i pogotovo 17. stoljeću u hrvatskoj pismenosti uzrokovala katolička crkva sa svojim pitanjem o suvremenom, »općenitom« jeziku na srednjojužnoslavenskome prostoru. Zašto je jezik štokavskih knjiga, koje su tada bile napisane za potrebe katoličke crkve, ne temelji na »istočnohercegovačkim« migracijskim govorima, koji su u to vrijeme morali biti znatno rašireni? To pak što je u 16. i 17. stoljeću jezik dubrovačkih pisaca slovio kao vrlo ugledan i uzorit i što se njegov utjecaj odražava i na književnojezični razvoj drugih hrvatskih područja, ne treba s time miješati, to je posebno pitanje koje nema nikakve veze ni s Turcima, ni s migracijama. Naime, nema

razloga zbog kojega bismo morali smatrati da je Dubrovnik »preplavljen« došljacima iz njegova zaleđa i da je organski razvoj dubrovačke štokavštine na taj način preusmjeren.⁶ Dubrovački organski jezični razvoj kretao se je slijedeći slične smjernice kao onaj u njegovu zaleđu, iako je u nekim pojedinostima od njega odstupao ili kasnio, što je sasvim normalno budući da se je nalazio na njegovoj periferiji i da se je od njega razlikovao.

Izvornici na temelju kojih se može pratiti razvoj dubrovačke štokavštine prije i poslije razdoblja o kojem govori J. Lisac, nasuprot jeziku mnogih drugih hrvatskih područja, razmjerno su brojni. Znači, ako bi bilo točno ono što proizlazi iz njegovih izjava, moralo bi biti moguće podastrijeti primjere koji dokumentiraju promjene prijelomnoga značenja u razvoju dubrovačke štokavštine, onakve kakve se mogu objasniti migracijama, a teško ili nikako nesmetanim organskim razvojem.⁷ Takvi primjeri do sada nisu navedeni. Mislim da ni u budućnosti ne će biti navedeni jer ih nema. Zbog toga znanost do sada nije prihvatila ni misao da je prije turskih prodora dubrovački jezik bio čakavski. Pokušaji da se odnosi sagledavaju još dublje u prošlosti, besmisleni su zbog razloga koje ovdje više nije potrebno navoditi.

Ne bih se složio ni s izrečenom procjenom da se iz činjenice što je M. Nicolai s latinice na bosančicu prepisao Dešićev molitvenik *Raj duše*, intervenirajući i u jezik,

⁶ Može se spomenuti da se migracijska »preplavljanja« Dubrovnika ne spominju ni u Engelovoj knjizi *Povijest dubrovačke republike* (prev. I. Stojanović, Dubrovnik, 2. izd., 1923. (na koricama piše »povijest«, na naslovnoj stranici u knjizi »povjest«, inače također »povjest«). To, naravno, ne znači da Dubrovnik nije primao izbjeglice. Postoje dokumenti koji kazuju da je dubrovačka vlada već krajem 14. stoljeća dopuštala izbjeglicama ulazak odnosno prijelaz preko područja pod njezinom vlašću, a u drugoj polovici 15. stoljeća Dubrovačka je Republika s Portom imala probleme zbog toga što je primala izbjeglice koji Porti nisu bili po volji ili koji su protiv nje čak i ratovali.

⁷ Pri tome se ne mogu uzimati one jezične osobine u obzir za koje se zna da su u dubrovački književni jezik ušle posredstvom književnih djela iz drugih hrvatskih krajeva.

vidi da su Dubrovčani Dešićev jezik teško čitali. Rekao bih da je Nicolai Dešićev molitvenik prepisao upravo zato što mu je njegov jezik bio dovoljno blizak da ga na neki način smatra svojim. Čakavsko-kajkavske dijalekatne posebnosti u Dešićevu jeziku uglavnom su takve da onovremeno-ga prosječnoga štokavskoga čitatelja nisu mogle znatno smetati pri razumijevanju teksta, a Dešić ionako pored izrazito nešto-kavskih jedinica upotrebljava često njihove istovrijednice koje su se upotrebljavale i u štokavskim tekstovima. Zbog toga, čitajući *Raj duše*, unatoč kajkavskim i čakavskim posebnostima, uistinu nam se ne će činiti da se jezik tog molitvenika bitno razlikuje od jezika srodnih mu štokavskih djela, a također ga ne ćemo osjećati udaljenijim od suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nego što bi to, u razmjeru s upravo rečenim, bio slučaj s jezikom tih istih štokavskih djela.⁸ No ako se već postavlja pitanje jesu li Dubrovčani lako ili teško čitali Dešićev *Raj duše*, treba reći da — unatoč činjenici što je Nicolai mnoge Dešićeve kajkavizme-čakavizme lijepo uklopio u svoj jezik — Nicolajev prijepis sadrži i onakve pogreške koje se mogu objasniti njegovim nerazumijevanjem čakavskih i kajkavskih

posebnosti. S druge strane, primjeri poput pogrešnoga prepisivanja slova *v* kad označuje /u/ i obrnuto (npr. *kakouo* umjesto *kakovo*), up. zamjenice »ča« (*ka*), riječi »službenica« (*službenika*) itd., upućuju na to da se ne mogu sve Nicolajeve pogreške koje dolaze u obzir bez prethodne temeljite provjere proglasiti rezultatom nerazumijevanja čakavskih i kajkavskih posebnosti. Prepisivačke pogreške takve vrste F. Fanceva potakle su čak na zaključak da Nicolajev predložak nije bio tiskan, *već da je riječ o nekom rukopisu*.⁹ Da bi i oni čitatelji *Jezika* kojima nije dostupan pretisak¹⁰ Dešićeva djela, mogli dobiti dojam o kakvom je jeziku u njemu riječ i u kojoj je mjeri mogao biti razumljiv štokavskom čitatelju, citirat ću uvodno poglavlje Dešićeva molitvenika (čitanje Svetoga evanđelja po Luki) u čijem je prijepisu Nicolai također griješio, a usporedno ću navesti isto čitanje iz Bandulavićeva lekcionara *Pisciole i evangelya*¹¹ (1613.) i jedne dubrovačke liturgijske knjige (u rukopisu) koja je nastala vjerojatno u drugoj polovici 16. stoljeća. Budući da je podudarnost Dešićeva teksta s onim u *Lecionaru* Bernardina Splićanina prevelika da bi mogla biti slučajna, navest ću i Bernardinov tekst:¹²

⁸ To naravno ne znači da je potrebna posebna dijalektološka naobrazba da bi se moglo ustanoviti kako jezik molitvenika *Raj duše* nije štokavski.

⁹ F. Fancev, *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir*. »Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14. i 15. stoljeća i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti književnosti hrvatske glagolske crkve«, Zagreb, 1934., usp. str. XC.–XCV.

¹⁰ Izdavači pretiska Dešićeva djela *Raj duše* su: Franjevački samostan Trsat i Grad Rijeka (1995., Rijeka). Proučavanje povijesti hrvatskoga književnog jezika bilo bi znatno olakšano ako bi sva naša starija teško dostupna djela (pogotovo štokavska) još jednom bila pretisnuta.

¹¹ Ivan Bandulavić, *Pisciole i evangelya*, 1613. Pretisak: *Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest, Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte* 7a., 1997., izd. E. v. Erdmann–Pandžić, str. 4.–5. (Druga knjiga (b); D. Gabrić–Bagarić; E. von Erdman–Pandžić, *Glossar und Kommentar*, 1997.

¹² Zbog tehničkih razloga navodim tekst prema Mareticevoj transkripciji, iako bi već samim time što neka Mareticeva transkripcijska rješenja nisu sasvim sigurna, bilo bolje tekst navesti onako kako je u izvorniku: T. Maretić, *Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izdanju od god. 1495.*, JAZU, 1885. Pretisak: 1995., J. Bratulić, Književni krug, Split, str. 4.

Bernardin, 1495.

U ono vrime poslan bi angel Gabriel od boga u grad galilejski komu jime biše Nazaret, k divici, ka biše zaručena mužu, komu biše jime Osip od hize Davidove, a divici jime biše Marija. I ulize angel k noj, reče: Zdrava Marija milosti puna; gospodin s tobom, blažena ti jesi meu ženami. Ka to slišajući smuti se u govorenju negovu i mišlaše, kakovo biše ovo pozdrafjenje. I reče noj angel: Ne boj se, Marija, našla si stanovito milost pri bogu: evo ćeš začeti u utrobi i poroditi ćeš sina, i zvati će se jime negovo Isus; on će biti velik i sin privišnega zvati se bude, i dati mu će gospodin bog stol Davida, oca negova, i cesarovati će u hizi Jakofli va vike, a cesarastvu negovu ne bude konca.

Reče tada Marija angelu: Kako će to biti, jere muža ne znam? I odgovarajuće angel noj reče: Duh sveti pri priti će va te, a kripost privišnega obsnuti će tebe. I za to čagodi se porodi od tebe sfeto, bude se zvati sin božji.

I ovo Elizabet bližika tvoja, i ona je začela sina u starosti svojoj, i evo misec šesti jest noj, ka se zove neplodnica, zač jest uzmnožna fsaka rič prid bogom.

I reče Marija k angelu: Evo raba gospodiña, budi meni po riči tvojoj.«

N. Dešić, 1560.

V ONO Vrimē: Poslan yeff Anyel Gabriel od boga v grad Galileyschi, chomu ime biisse Nazareth, kdiuici zarucenoi muuxu, chomu ime biisse Ioffest od doma Daidoua: A Diuici ime biisse Maria: I vližfi Angiel chnioi rece. Zdraua Maria milosti puna: gospodin stobom blaxena tii yesfi meiiu xenami. Cha tho sliffayuchi smutisse v gouoreniiu niegou: i misliiaffe chacouobi bilo thoy pozdrauglienie. I rece gnioii Angel. Neobiisse Mariye naslasfi stanouito milost pri bogu. Euo zacnees v vtrobii, i peroditichies fiina, i zuatichies iime niegouo Iffus. Onchie biti vellich, i fiin visniega zuatiffse bude. I datichie mu gospodin bog stol Daida otca niegoua: cragliueatichie v domu Iacouliu v vichie i chraglieuftuu niegouu nebude chonca.

Rece tada Maria Angelu. Chaco bude thoo: yere muxa neznam? I od gouoriofi Angel. Rece gnioii, Duuh fuetii vliztichie va te, i cripost visniega obsnutichie tebe, I zato stogodirfe narodii od tebe; fueto. Budesse zuati fiin boxii: I euo Elizabet bliixicha tuoia i onaie zacela fiina vstarozti suoioii. I euo miiiffec feestii iieft: gnioii cha se zoue neplodna, iier nebude ne moguchia prid bogom vfsacha riic.

I rece Mariya cha[n]gelu. Euo sluxbenica gospodinoua, Budii menii po riici tuoioii.

Bandulović, 1613.	Rukopis, druga polovica 16. st.
V Onnó vríme. Pošlán bij Angeo Gabriel od Boga ù grád Gallileifchi, kómuye imme Nazaret, k'diuiçi zaručenoy múxu, kómu imme bijšce Offip od kuchie Daidoue: à Diuiçi imme Maria. Ivlizsci Angeo k'gnioy, reçe. Zdraua milosti puna: Gospodin s'tobom: Bláxena tij meu xænami. Koyá nifcásci smútilafe yest ù gouorenyu gniegouu: i miscgliáfce, kachouo bijšce ouó pozdrauglienye. I reçe gnioy Angeo. Nebojše Maria: nafclabofš milóšt pri Bogu. Euò začnésc ù vtrobbi: i porodisc sina, izuatichiefc imme gniegouo Iffus. Ouíchie biti vellik, i sín priuiscgniega zuatife budé. I datichie gniemu Gospodin Bóg pristolye Dauida Otça gniegoua: i kraglieuati budé ù kucchi Iakougliuoy ù víche: i Krágliuoftuu gniegouu nebudé suarhe. A Maria Angelu reçe. Kakochie tó biti: yere múxa nepoznayem? I odgouarayucchi Angeo, reçe gnioy. Dúh fuéti suarhu prídet ù tebe: i Kripóšt priuiscgniega obšnutichie tebi. I radi tóga, ifctóše porodij od tebe fuéto; Zuatife budé sin Boxyi. I euò Elizabeta rodiča tuoya, i onaye začéla sína ù štarosti suoyoy. I ouó mišféc šcésti yest gnioy, koyafe zoue neplodniča: Zafcto nebudé neuzmno-xna suaká rijš prid Bogom. I reçe Maria. Euò Rába Gospodgnia; budi meni pò rijçi tuoyoy.	V ono brieme: poslan bij angeo gabrio odboga ugrad galileifchi chomuie imme nazaret dieuizi šarucenoi muxem choiemu ime biexie iozef odoma dauidoua: aiime dieuiozi maria iuliehxi angeo chgnoi recce: Sdraua milosti puna gošpodin štobom blagoslougliena ti uxienah: Choia chacho šlixia smutilasfeies u bešsiedi gniegouoi terre mišgliaxe chachouo biexie [*¹³]uoi pošdrauglienie: I rece ioi angeo: Nebojše maria saxtobofsi nascla milost priedbogom: Ouo-chiex faceti iporoditichiex šina inafuatifsechie ime gniegouo iefus tai-chie bitti uelich i nafuatifsechie šin priuixgniega: Idatimuchie gošpodin bog priestolie dauida ožza gniegoua terrechie chraglieuati udomu iachobouu uui-eche: i chraglieftuu gniegou nechie bitti suarhe: Rece tadaí maria angelu chacho toi moxie bitti faxtobo ia muxia ne pošnau Odgouoriu angeo receioi: Duhchie fueti nadaiti tebe Isatoi xtogodierefse porodi ottebe fueto šinchiesse boxi nafuati: Iotto elifabetta rodiža tuoia: ionaie šacela šina u štarosti šuoioi: Iouoiueie xiešti miešez: ionoiš choianofse nafuaxie bedsplođniža Saxtobo nechie biti neufšmnoxna pridbogom šuacha riec': Irece maria: Ouo rabignia gošpodinoua budi menie porieci šuoioi.

¹³ Jedno slovo prekriveno je prolivenom tintom.

Među glavnim razlikama u Dešićevu i Bernardinovu tekstu nalaze se i preinake Bernardinovih izrazito neštokavskih osobina. Nikako se ne bih složio s time da bi te i druge Dešićeve štokavske osobine (među njima i *brime*=vrijeme, zam. obl. *koja* umjesto uobičajenijega *ka*, poznavanje /d/) i tekstovnu srodnost sa štokavskim djelima trebalo tumačiti dotadašnjim ratnim zbivanjima i migracijama. Radi se o književnojezičnome razvoju, činjenici da su Dešiću, pored toga što su mu bili poznati štokavski govori, sigurno bili poznati i štokavski molitvenici, koji su, zbog čakavske tradicije, na kojoj su bili izgrađivani, sadržavali i mnoge njihove crte. U svezi s time Vinko Grubišić je prije otprilike 25 godina kazao sljedeće:

Bilo bi ipak presmiono sve mijene nekog jezika pripisivati pomicanjima stanovništva. Tako npr. štokavštine u čakavskih pisaca obično se tumače prodorima štokavskog pučanstva pred turskim navalama. Nu ta tvrdnja može biti samo djelomično točna. Teško je, naime, prihvatiti tumačenje da novopridošlo stanovništvo nameće bez ikakva otpora jezik svojoj novoj postojbini te da te nametnutosti mogu biti čitave vrste a ne samo pojedine riječi.¹⁴

Bosanski su pisci, objašnjava Grubišić, bliski čakavštini, kojoj nisu samo prosvjetno težili, nego su ju osjećali kao svoju, a ujedno su ostajali bliski narodnomu izrazu, sredini za koju su pisali. S druge strane, čakavska je književnost prožeta štokavštinom; hvarski se pisci svjesno u ophođenju s Dubrovčanima izražavaju tako da to bude bliže dubrovačkom govoru, a Zoranić hvali Marulića kao pripadnika svojega izraza. Takvi nam primjeri pokazuju, kaže sasvim točno Grubišić, da je riječ o »utjecajima unutar istog jezika«.¹⁵ U općim izjavama o

razvoju hrvatskoga književnog jezika zbog svega toga ne bismo migracijama trebali pripisivati onu ulogu koju im analize starijih jezičnih spomenika (a ni drugi dostupni nam relevantni podatci) ne pripisuju. To ne znači da migracije nikako nisu utjecale na hrvatski književnojezični razvoj, već da se osnovni smjerovi njegova razvoja ne mogu opisivati i tumačiti prvenstveno migracijama.

Glede 18. stoljeća i dubrovačke štokavštine, jedna moja primjedba koju J. Lisac u svojem osvrtu također komentira, glasi da on zajedno s drugim kroatistima polazi od toga da standardno razdoblje suvremenoga hrvatskog književnog jezika počinje sredinom 18. stoljeća, no da govoreći o temeljnim piscima toga vremena, ne spominje da im je jezik osnovan na istočnohercegovačkim govorima. J. Lisac objašnjava da se slaže s time i ujedno napominje da je međutim spominjao u svojim radovima pisce koji su tada stvarali na temelju »dubrovačkoga govora«. U 18. stoljeću, nadodaje, dubrovačka je štokavština već dio (i)jekavskoga novoštokavskoga dijalekta. Ali što to znači kada ta pitanja (1.) hoćemo li dubrovačku štokavštinu nazivati »istočnohercegovačkom« ili ne, (2.) je li dubrovačka štokavština u 18. stoljeću dio novoštokavskoga (i)jekavskoga dijalekta ili nije) u tom slučaju ne igraju gotovo nikakvu ulogu? Tadanji je naš književni jezik pretežito ikavski, u njemu ne prevladavaju sinkretizirani nastavci u množini DLI, a u kojoj je mjeri u naglasnome smislu bio novoštokavski, posebno je pitanje. Za opću periodizaciju povijesti hrvatskoga književnog jezika prema tome dijalektološke odrednice *novoštokavski–nenovoštokavski* i *(i)jekavski–ikavski*¹⁶ ne mogu biti ključne odrednice, a shvaćanje po kojem intelektualizacijom i standardizacijskim procesima određenih

¹⁴ V. Grubišić, *O hrvatskom jeziku*, ZIRAL, Rim, 1975., str. 100.

¹⁵ Diobe književnih tekstova u smislu »čakavski«–»štokavski« stoga su često relativne prirode.

¹⁶ Pa ni *štakavski–ščakavski*, kao što se lijepo vidi na Divkovićevu primjeru. Uzgred rečeno, i u štakavskim se govorima pojavljuju šćakavizmi, iako je vjerojatno uglavnom riječ o sekundarno nastalim pojavama.

govora nastaju književni jezici, nije primjenjivo pri opisu hrvatskoga standarda u 18. stoljeću i njegovu daljnjem razvoju.

Što se tiče moje kritike upućene P. Iviću, J. Lisac objašnjava da neke Ivićeve poglede nesumnjivo moramo osporavati no da su mnogi Ivićevi prilozi za hrvatsku filologiju vrlo važni i dragocjeni i da se »prema njegovu djelu valja odgovarajuće odnositi«. Izlaganje svojih misli u tome surjeću J. Lisac zaključuje opaskom da »ne bismo smjeli pretjerivati u pronalaženju domoljubnih ili sličnih motiva«. Iz tih i drugih takvih njegovih riječi proizlazi da se ja ne odnosim na odgovarajući način prema djelu P. Ivića te da pretjerujem »u pronalaženju domoljubnih ili sličnih motiva«. Taj sud J. Lisac ničim nije potkrijepio.

Poznato je da je Ivić u mnogim stručnim pitanjima koja se odnose na hrvatski (književni) jezik, desetljećima zastupao stajališta s unitarističkom¹⁷ i određenom velikosrpskom odrednicom. On je bio sudionik mnogih polemika, npr. sa S. Babićem (60-ih godina), J. Hammom (70-ih godina), D. Ragužem i R. Katičićem (80-ih godina), zastupajući vrlo često upravo ono što mu je omogućavalo omaložavati i/ili nijekati hrvatski književni jezik, njegovu povijest, a i hrvatski narod. O takvim Ivićevim težnjama mogla bi se napisati odeblja knjiga. Početkom ovoga desetljeća P. Ivić istaknuo se otvorenim javnim nastupima s ratnohušakačkim sadržajima. D. Brozović se na njih osvrnuo 1991. godine u članku »Otvoraju se nove fronte: historiografska, filološka, etnografska... (Odgovor dru Pa-

vlu Iviću)«,¹⁸ a o onima R. Marojevića govorio je 1992. u članku »Sumrak srpske lingvistike«. ¹⁹ Da je kritika Ivićevih izjava bila potpuno opravdana i potrebna, postalo je još jasnije u onome trenutku kada je Ivić pred sam osvit etničkoga čišćenja u Bosni i Hercegovini sudjelovao u uručanju etničkih zemljovida BiH Radovanu Karadžiću, koji je ondje provodio i vodio etničko čišćenje. O tim zemljovidima i o povezanosti srpskoga jezikoslovlja sa srpskim ratnim ciljevima pisala je E. v. Erdmann-Pandžić.²⁰ O. Kronsteiner u širem surjeću rekao je i sljedeće: »Ludost političke instrumentalizacije fonemskih izoglosa došla je do izražaja u ratu Jugoslavenske narodne armije (JNA) protiv Hrvata, gdje se je pucalo na temelju dijalekatnih zemljovida jednoga srpskoga dijalektologa.«²¹

O svemu tome u svojem spornom članku nisam pisao, već tek o jednoj neutemeljenoj jezikoslovnoj pojavi čiji se nastanak i širenje (i u kroatističkim redovima) može zahvaliti prvenstveno utjecaju i jezikoslovnomu ugledu P. Ivića, pored A. Belića vodećega srpskoga jezikoslovca ovoga stoljeća. Neprimjereno je ne pokušati argumentirano pobiti moje prosudbe, a ipak ih obezvrjeđivati govoreći o pretjerivanju pri traženju domoljubnih ili sličnih motiva. Ja bih naglasio, kad je već o takvim motivima riječ, da su različite neznanstvene pobude puna dva stoljeća podsticala nastajanje, održavanje i širenje neutemeljenih negativnih stavova prema Hrvatima i njihovu jeziku i da se P. Ivić u tom surjeću vrlo negativno istaknuo. Unatoč tomu, i ja smatram da se prema Ivićevu djelu valja

¹⁷ Usp. među ostalim: Lj. Jonke, »Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba«, *Jezik*, 1969., 16., 5.; P. Ivić, »Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika«, *Jezik*, 1969., 16., 4.

¹⁸ *Kolo*, 1991., 3., 85.–112.

¹⁹ *Jezik*, 1992., 39., 1.

²⁰ Usp. »Von der Wissenschaft zum Krieg. Zu einer Ideologie von Vuk bis Radovan Karadžić«, *Die slawischen Sprachen*, 50., 1996., str. 13.–61. i tamo navedenu literaturu.

²¹ U izvorniku: »Der Irrsinn politischer Instrumentalisierung phonetischer Isoglossen hat sich im Krieg der Jugoslawischen Volksarmee (JNA) gegen die Kroaten gezeigt, wo aufgrund von Dialektkarten eines serbischen Dialektologen geschossen wurde.«, O. Kronsteiner, »Sprachgeschichte, politische Geschichte und ihre Ideologien«, *Die slawischen Sprachen*, 56., 1998., str. 5.–15.; str. 8.–9.

odgovarajuće odnositi, ali to ne može značiti da moramo prešućivati ono što se zahvaljujući njemu neopravdano raširilo.

Što se S. Babića tiče, zanimljivo je da ga J. Lisac u svojem osrtu u kojem nije htio pisati sustavno i opširno, čak nekoliko puta spominje. J. Lisac pri tome vrlo oštro kritizira što ja S. Babića navodno neprimjereno hvalim, a kad se pročitaju moj članak, vidi se da nikakva dotična hvala u njemu nije izrečena.²² Kad se pročita, vidi se da je ono što J. Lisac vrlo oštro kritizira, spomen jedne Babićeve izjave u primjedbi kojoj je svrha dokumentirati da je pri zastupanju teze o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika jedno vrijeme došlo do određenog zatišja. Napisao sam sljedeće: »U novije su vrijeme pojedini hrvatski jezikoslovci ponovno počeli ponavljati i oživljavati tezu koja glasi da dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika čine istočnohercegovački govori.« U primjedbi na tome mjestu, na čiji se sadržaj osvrće Lisac, stoji: »I to unatoč tomu što se je već 70-ih i 80-ih godina činilo da će se prestati ponavljati u jezikoslovnoj literaturi. Usp. npr. Babićevu primjebdu iz 1985.²³ da se »prije« isticalo kako istočnohercegovačko narječje čini najužu osnovicu hrvatskoga književnog jezika: S. Babić, »Štokavština i današnji književni idiomi nanoj utemeljeni«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7., Zagreb, 1985., str. 13–27.; str. 14.« Iako je to sve što sam napisao, Lisac navodi dodatna Babićeva objašnjenja o dijalekatnoj osnovici i njih komentira naputkom da se »u Babićevim riječima što ih spominje Grčević [ja ih ne spominjem, već on!] radi o činjenici jasnoj svakom boljem studentu kroatistike, pa Stjepan Ba-

bić nije rekao ništa što ne bi bilo općenito poznato«. Da bi dokazao da je to tako, citira jednu Katičićevu izjavu iz njegova već spomenuta članka iz 1996. godine u kojoj se ne spominju istočnohercegovački govori zbog kojih sam ja citirao Babića, već samo ono za što je Lisac pronašao da je Babić napisao barem desetak godina prije.²⁴

Dakle, vrednovanja navedene Babićeve izjave u mojem članku nema, a prema tome ni neprimjerenoga hvaljenja, a nema ni onoga dijela Babićeve izjave koji Lisac oštro i na začuđujući način kritizira. Bez obzira na pitanje zašto Lisac u polemiku uvlači Babića, time što mi je pripisao da ga neprimjereno hvalim, pružila mu se mogućnost da kaže svoje mišljenje i o Babićevu poznavanju dijalektološkoga nazivlja. Babić se, objašnjava Lisac, »slabo« u njemu snalazi. Da bi to dokazao, navodi i to kako je Babić jednom umjesto »dijalekt« napisao »govor«. Taj »argument« više je nego čudan kada uzmemo u obzir da J. Lisac sam sebi dopušta »istočnohercegovački dijalekt« (»istočnohercegovački dijalekatni tip«) nazivati »govorom«:

Taj je uglavnom srpski govor proširen i oko matičnoga područja i na mnogim terenima u Hrvatskoj i u zapadnoj Bosni, a utjecao je svojom fizionomijom i u istočnijim predjelima (Srbija, Crna Gora).²⁵

Kao drugi »argument« koji navodno ide u prilog njegovoj ocjeni Babićeva poznavanja dijalektološkoga nazivlja, Lisac navodi to što Babić naziv »narječje« jednom upotrebljava za označavanje onoga pojma koji se u našoj novijoj dijalektološkoj literaturi naziva »dijalektom«. I taj je »argument«

²² Usp. npr. njegovu sljedeću napomenu: »Moram reći da veoma cijenim znanstveni i urednički rad Stjepana Babića, ali mi se ne čini da ga treba hvaliti kada izriče općenito poznate misli i kada pokazuje nesnalaženje u temeljnim terminološkim pitanjima.«

²³ U stvari je riječ već o 1980. godini jer je tada održan znanstveni skup čiji je zbornik radova objavljen 1985. godine.

²⁴ Ja ne bih Katičićevim izjavama dokazivao da je nešto poznato studentima, ma kako dobri oni bili.

²⁵ J. Lisac, »Koji su dijalekti hrvatski?«, *Radovi. Razdio filoloških znanosti* 34.–35. (24–25), Zadar, 1997., str. 39.–48.; str. 47.

vrlo čudnovat kad uzmemo u obzir da čak i u najnovijoj literaturi možemo naći da naši vodeći jezikoslovci »narječje« nazivaju »dijalektom«, a ponekad »narječjem«. Ne da bih hvalio ili kudio, već tek potkrijepio to što sam rekao, navest ću kao primjer članak »Razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika«,²⁶ u kojem J. Silić umjesto »narječje« redovito piše »dijalekt«, dok na nekim drugim mjestima kaže »narječje«. Ako Lisac u obzir nije htio uzeti takve primjere iz najnovije literature, niti se upitati postoji li možda koji drugi razlog zbog kojega je Babić umjesto »dijalekt« napisao »narječje«, trebao je uzeti u obzir da se ono što predbacuje Babiću, u puno izrazitijoj mjeri pojavljuje upravo u knjizi Pavla Ivića »Dijalektologija srpskohrvatskog jezika«, na koju se poziva. (Ja nisam prvi koji upozorava na tu pojavu u Ivićevoj knjizi.) Npr., Ivić poglavlje o »istočnohercegovačkome« naslovljava s »istočnohercegovački dijalekat«, poglavlje o slavonskim štokavskim ekavskim govorima koji su hijerarhijski na istoj razini, naslovljava s »ekavski slavonski govori«, a odmah u prvoj rečenici toga poglavlja naziva ih ne »dijalektom«, već »štokavskim ekavskim narečjem«. Ipak, za Ivića Lisac ne smatra da se on, dok je pisao svoju knjigu, slabo snalazio u dijalektološkome nazivlju. Unatoč svemu što sam napisao o Ivićevu izboru izraza »istočnohercegovački« i unatoč tomu što i J. Lisac u svojem osvrtu značenje tog izraza neočekivano sužuje kad je riječ o »istočnohercegovačkim govorima«, misli da Ivićev izbor »doista nije loš«.²⁷

Opće je poznato da se pogotovo u starijoj jezikoslovnoj literaturi u značenju »dijalekt« često upotrebljavalo izraz »narječje« i da ni u najnovijoj literaturi stanje nije onakvo kakvim ga pokušava predstaviti J.

Lisac. Budući da J. Lisac s pravom slovi kao »jedan od najboljih poznavatelja hrvatske jezikoslovne literature«,²⁸ smatram da mu je sve to poznato i da će stoga još jednom o tome razmisliti, a pri tome ujedno i o razlozima zbog kojih upozorava čitatelje na to da se ja nedolično odnosim prema onome što je napisao pokojni Lj. Jonke, bivši glavni i odgovorni urednik *Jezika*. J. Lisac kaže: »Nije mi se svidjelo Grčevićovo pisanje o Ljudevitu Jonkeu na 90. str., prije svega zbog toga što je taj učenjak stvaralac *Jezika*.«²⁹ »Sadanjega glavnog i odgovornog urednika *Jezika* ponekad neprimjereno hvali«, nastavlja Lisac, a »bivšega povremeno također kvalificira neprimjereno.« Ništa od toga što i u tome surječju kaže, nije točno. U svojem članku napisao sam sljedeće: »Npr., nije sasvim jasno čime je Ljudevit Jonke bio potaknut kada je u svojoj knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* napisao da su »ijekavski hercegovački govori« i »ekavski vojvođansko-šumadijski« postali podloga na kojoj se razvio književni jezik u Hrvata i Srba.« (*Jezik*, 46., 3., str. 90.) To je sve, parafraza drugih Jonkeovih izjava u mojem članku nema, osim naputka da je dio čitateljstva Jonkeovu izjavu mogao krivo shvatiti. Citirat ću sada tu Jonkeovu izjavu koju sam parafrazirao da bi i oni čitatelji koji ne će posezati za njegovom knjigom, vidjeli je li Lisac u pravu. Jonke je napisao: »Tako su dakle ijekavski hercegovački govor i ekavski vojvođansko-šumadijski govori postali podloga na kojoj se razvio književni jezik u Hrvata i Srba.«³⁰ Dakle, nisam Jonkeovu izjavu »kvalificirao neprimjereno«, već štoviše, zbog poštovanja prema Jonkeu umjesto u njegovoj knjizi (možda tiskarskom pogreškom) otisnute sintagme »ijekavski hercegovački govor«, napisao

²⁶ *Kolo*, 4., Zagreb, 1997., str. 483.–495.

²⁷ Iako bi, kaže, bilo i boljih rješenja. Zašto ih J. Lisac tek sada otvoreno spominje?

²⁸ N. Bašić, »Utrti hod«, *Kolo*, 2, Zagreb, 1997., str. 522.–525.; str. 523.

²⁹ Misli li Lisac stvarno da sve što su naši učitelji izrekli, mora ostati neupitno i nedodirljivo, samo zato što su nas zadužili, npr. utemeljivanjem i uređivanjem *Jezika*?

³⁰ Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965., str. 190.

»ijekavski hercegovački govori«. Da time Jonkeu nisam pripisao nešto što nije rekao ili mislio, sasvim je jasno, a to proizlazi i iz njegove sljedeće izjave:

U prvom redu književni je jezik izrastao samo iz štokavskog dijalekta, i to iz njegovih tzv. novijih govora koji se odlikuju novim oblicima i novim akcentima. To su u ijekavskom govoru tzv. hercegovački govori, koji su prošireni ne samo po istočnoj Hercegovini nego i po dijelovima Bosne, Slavonije, Hrvatske, zapadne Srbije, Dalmacije i Crne Gore [...].³¹

Dakle, ono što sam napisao o Jonkeovoj izjavi, ne treba mijenjati, a insinacije da se prema njemu, bivšem glavnom uredniku *Jezika*, u svojem članku nedolično odnosim, dok sadašnjega glavnoga urednika naočigled bezrazložno »hvalim«, potpuno su neprimjerene i nisu odraz nepretjerivanja i odmjerivosti, već upravo onoga duha za koji je Lisac na početku svojega osvrta lijepo rekao da će nastojati ne uvoditi ga »u prevelikoj mjeri« u raspravu.

J. Lisac navodi da sam pogriješio i onda kada sam umjesto Babićevih riječi »književni jezik ijekavskog izgovora« napisao »hrvatski književni jezik«. »Da to nije isto — to je valjda svakom jasno«, nadodaje. Ni u tome nije u pravu. Svima je vrlo dobro poznato da je hrvatski književni jezik u svojoj prošlosti nazivan različitim imenima: dalmatinskim, bosanskim, slavonskim i slovinskim, ilirskim, zapadnom varijantom standardne novoštokavštine, itd. U novijoj je prošlosti zbog političkih razloga jedno vrijeme nazivan i »književnim jezikom ijekavskog izgovora«,³² i to prvenstveno pošto je potpisan Novosadski dogovor. U prvoj točki Novosadskog dogovora naime piše da se »književni jezik« razvio oko dva glavna središta, Zagreba i Beograda, »sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.« Sasvim je jasno da se pod

izrazom »književni jezik ijekavskog izgovora« u njemu razumijeva »hrvatski književni jezik«, što naravno ne znači da taj izraz ne može imati i druga značenja. Može ih imati isto ili slično kao što ih mogu imati i izrazi »ilirski«, »slovinski«, »slavonski«, »bosanski« i »dalmatinski«. Budući da i njih uglavnom zamjenjujemo nazivom »hrvatski« kada govorimo o vremenima i okolnostima u kojima je hrvatski (književni) jezik bio nazivan njima (Vrančićev rječnik npr. ne nazivamo dalmat(in)skim rječnikom, itd.), možemo i izraz »književni jezik ijekavskog izgovora« zamijeniti nazivom »hrvatski književni jezik« ako se on na nj odnosi. Dakle, ono Liščevo »Da to nije isto — to je valjda svakom jasno«, sasvim je neprimjereno, iako ne tvrdim da nije moguće ustvrditi da se Babić u spomenutoj izjavi o »književnom jeziku ijekavskoga izgovora« ne odnosi isključivo na hrvatski književni jezik. No je li postavljanje tog pitanja za predmet o kojem govorimo, stvarno od toliko velike važnosti?

U svakom slučaju, i na tom primjeru vidimo da nije nevažno hoćemo li određeni pojam nazvati jednim ili nekim drugim nazivom (odnosno izrazom). To prije svega vrijedi za stručne nazive i pojmove koje označuju. Oni su na specifičan način povezani i održavaju metode, određene znanstvene spoznaje i njihov razvojni stupanj. Zbog toga se nazivi, pogotovo u kraćim vremenskim razdobljima, ne mogu upotrebljavati kao naljepnice, tj. priljepljivati i odljepljivati kako je komu volja. Stoga se ne bih složio ni s mišljenjem da se naziv »novoštokavski (i)jekavski dijalekt« i naziv/izraz »istočnohercegovački dijalekt« mogu smatrati istovrijednicama. U skladu s time, braneći ono što ja osporavam u izjavama o »govorima istočnohercegovačkoga dijalekta« kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika, ne možemo se

³¹ Isto, str. 182. Mislim da je jasno zašto J. Lisac, tvrdeći da sam Jonkeu »pripisao« nešto što nije rekao, nije naveo o čemu je riječ.

³² To ne znači da je taj izraz upotrebljavan samo u novijoj prošlosti.

pozivati na R. Katičića jer njegove dotične izjave i nazivlje iz navedenoga članka pripadaju drugome vrijednosnomu sustavu. Pored toga, i R. Katičić se slaže s time da povijest hrvatskoga književnoga jezika ne možemo opisivati tako da određene organske govore proglasimo njegovom dijalektanom osnovicom koja se tijekom vremena sve više izgrađivala i naposljetku postala književnim jezikom. Što se tiče D. Brozovića, njemu je pošlo za rukom srušiti predodžbu o početku hrvatskoga standarda u 19. stoljeću i otvoriti raspravu o periodizaciji povijesti hrvatskoga književnog jezika zahvaljujući upravo tomu što je primijenio posebne kriterije pri ocjenjivanju jezika hrvatskih pisaca u 18. stoljeću. Osim pitanja o ujednačenosti jezika i njegove polifunkcionalnosti, Brozovićev svojevremeni ključni argument odcrta se u ovoj izjavi:

[...] bez obzira kako pisali npr. Kačić i Reljković [...], bitno je da današnji čitalac kad sluša Reljkovićevu prozu [...] ili Kačićeve deseterce, ili kad ih čita u današnjoj grafiji, ne osjeća taj jezik kao udaljeniji od svog današnjeg standarda više nego što bi to osjećali pripadnici većine drugih evropskih naroda što su imali standardni jezik u drugoj polovici 18. stoljeća. To je najvažnija činjenica i ne smije biti u hrvatskom slučaju tretirana drugačije nego u kojem drugome.³³

Odnos hrvatskoga književnog jezika i »dijalekatne osnovice« koji je takvim pristupom naznačen, nije jedinstven. Proučavatelji povijesti njemačkoga književnog jezika desetljećima su pokušavali pronaći

»dijalekatnu osnovicu« na kojoj je izgrađen (i »pronazali« ju na međusobno udaljenim točkama njemačkoga govornoga prostora). Od toga su posla na kraju odustali, uvidjevši da organska »dijalekatna osnovica« u mladoslovničarskome i dijalektološkome smislu u kojima su ju tražili, ne postoji.³⁴

Unatoč svemu rečenome, ne može se zanijekati da Lisac ima pravo kada upozorava na to da se u radovima R. Katičića i D. Brozovića mogu naći izjave koje potvrđuju njegova sporna stajališta. Ipak, nasuprot Liscu, ja zbog navedenih i drugih razloga te njihove izjave ne smatram stožernima u njihovu opusu.

Ako je hrvatski književni jezik autonomni oblik jezika, a on to jest, onda njegovu povijest moramo sagledavati i periodizirati na njemu primjeren način. Jedna bi od predloženih mogućnosti bila ta da ju sagledamo u okvirima hrvatske pismenosti. Prihvatimo li ju, možemo se upitati kada se u povijesti hrvatske pismenosti zbilo najznačajniji prijelom u jezičnome smislu. Sagledamo li prosjek jezičnih značajki u hrvatskoj pismenosti prije 16. stoljeća i poslije njega, dade se ustanoviti da je do najznačajnijeg prijeloma došlo u to vrijeme. U razdoblju nakon njega, za jezik hrvatske pismenosti štokavske su značajke počele igrati sve važniju ulogu; u 16. i pogotovo u 17. stoljeću, zahvaljujući novonastaloj književnojezičnoj potrebi, one su počele potiskivati i čakavske osobine u čakavskim tekstovima ili tekstovima čakavskih pisaca, a dolazi i do utjecaja štokavskih elemenata u kajkavskim tekstovima. Čini se da već u 17. stoljeću u štokavskome dijelu hrvatske pismenosti

³³ D. Brozović, *Standardni jezik*, 1970., str. 147.–148.

³⁴ S dijalektološko–nacionalnim problemima nije suočena samo (srednjo)južnoslavenska dijalektologija, već i dijalektologije drugih jezika čiji predmeti istraživanja nisu tako komplicirani kao što je naš. Poznato je npr. da su neki stariji njemački jezikoslovci dokazivali njemačku pripadnost nizozemskoga govornoga područja i na taj način da su, ponekad i nehotimice, podržavali aspiracije njemačkih političara. Da se stvari mogu promatrati i drugačije, vidi se na primjeru toga što je J. Goossens (već prije 30–ak godina) upozorio pred jednostranim, na prvi pogled logičnim dijalektološkim pristupima, kojima se pomoću pojedinih izgovora čak i južni dijelovi Njemačke mogu »uvrstiti« u nizozemsko govorno područje.

dolazi do izrazitijih ujednačavanja, što je specifičnost književnog jezika. U 18. stoljeću porabna je norma štokavskoga dijela hrvatske pismenosti već prilično dobro sredena; ona se nastavlja razvijati i u burnome 19. stoljeću prima određene značajke koje ju u dijalektološkome smislu izrazitije približuju novoštokavskom i (i)jekavskom sustavu (najprije pod utjecajem jezika dubrovačkih pisaca),³⁵ a time ujedno i novoštokavskim (i)jekavskim govorima. No to nikako ne znači, pa ni načelno, da je hrvatski književni jezik »zasnovan« ili »utemeljen« na njima ili na novoštokavskome dijalektu (i)jekavskoga izgovora! Ako bismo to ipak prihvatili, zanijekali bismo sve prethodno rečeno i početak povijesti suvremenoga hrvatskoga književnog jezika sagledavali u 19. stoljeću, odnosno, naše bi izjave proturječile same sebi. Temelje takvomu, iako i danas raširenomu, po meni ipak spornomu sagledavanju povijesti hrvatskoga književnog jezika, udario je u duhu svojega vremena (i u duhu onovremenih jezikoslovnih predodžaba) V. S. Karadžić izjavama o odnosu »(h)ercegovačkog« narječja i književnog jezika. Smatram da u slučaju hrvatskoga književnog jezika takvo sagledavanje nije primjereno, a što je s Vukom Karadžićem i njegovim jezikom, ovdje nije potrebno raspravljati.

Ostale Lišćeve zamjerke nisu od tolike važnosti kao te koje sam objasnio. Zato ih ne ću raščlanjivati, već jednu od njih tek spomenuti, onu o ilircima i njihovu odnosu prema V. S. Karadžiću. Onomu što sam o tome napisao, nemam u načelu što prirodati, iako bi se to, naravno, mogli i moralo razraditi. Da su ilirci Karadžića smatrali, kako me Lisac citira, »posebno važnim neprijateljem«, ne bi s njim onako surađivali kao što jesu, ne bi mu objavljivali priloge u svojim časopisima, najavljivali njegova djela, a ne bi Karadžić u postilir-

skome razdoblju bio proglašen počasnim građaninom Zagreba. Ni Gajev odnos prema Karadžiću nije bio onakav kakvim ga ocjenjuje Lisac. O tome podrobnije možda drugom prilikom.

Bez obzira na to da li unatoč svim postojećim argumentima (koje ovdje nije potrebno navoditi) vjerujemo da su upravo stanovnici istočne Hercegovine naselili, kolonizirali ili »istočnohercegovizirali« sva područja na kojima se govori slično kao u istočnoj Hercegovini, treba uzeti na znanje da je izraz »istočnohercegovački« preopterećen različitim značenjima i da je relikst starijega dijalektološkoga nazivlja. Njegovo preuzimanje i miješanje s novijim stvara samo zbrku i nered. Mislim još uvijek da ga je najbolje odbaciti u spornim značenjima, suziti na značenje »govori istočne Hercegovine« i malo više brige povesti o razrađivanju dijalektološkoga nazivlja i njegove sustavnosti. I iz Lišćeva osvrta proizlazi da je to vrlo nužno. Njegov osvrt pored toga potiče i na razmišljanje o nekim vidovima diobe štokavskih dijalekata koje se on pridržava. U Simeonovu *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* (Zagreb, 1969.; »štokavski«) piše da se toj diobi »prigovara nepreglednost, nejasnoća, njezina neosnovanost, jer se [...] ne temelji na bitnim kriterijima, već na više manje sporednim obilježjima«. Ne bih se upuštao u raspravu je li to uistinu tako, i ako jest, kako i zašto je kroatistika spornu diobu ipak prihvatila. To bi trebalo iscrpno istražiti i zaključke, kakvi god da bili, predstaviti u posebnome radu.

Ne trudeći se u članku »Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika« na svim mjestima objašnjavati značenje izraza »istočnohercegovački«, u skladu s tradicijom čitateljima sam vjerno predočio na koji se način taj izraz u načelu

³⁵ S jekavskom odrednicom, onda ijekavskom i napokon jekavskom. Tomu pitanju u mojem članku nije posvećena potrebna pozornost. Oslonivši se na tradicionalne postupke, očituje se to i u mojoj nerazrađenoj porabi izraza »ijekavski« i »jekavski«. Uvjetovano tom tradicijom, isto se pojavljuje i u osvrtnu J. Lisca.

upotrebljava. To mi se, priznajem, može zamjeriti. No treba pri tome uzeti u obzir da sam tim člankom htio upozoriti jezikoslovnu i širu javnost na istočnohercegovačku problematiku i da je u tome smislu bilo opravdano didaktički ga ustrojiti onako kako sam to učinio. Iako ne smatram da je to uvijek tako, ponekad se problematični odnosi moraju kristalizirati da bi se o problemima koji ih uzrokuju, uopće počelo razmišljati. Istočnohercegovačka problematika jedan je, smatram, upravo takav slučaj. Njezin štetni utjecaj ne će se više moći razgranati u onoj mjeri u kojoj bi se mogao razgranati da o njoj nismo otvoreno progovorili.

Pri pisanju spornoga članka nisam se namjeravao prema Lišćevim ili bilo čijim stavovima odnositi na polemički način. Ipak, ako tko kaže da sam se polemički ponio ili krivo procijenio ono o čemu sam pisao (i o čemu ovdje pišem), ispričavam se čitateljima, a osobito prof. Liscu.

Mario Grčević

RAZDJELBA ALTERNANTNIH PRIDJEVNIH SUFIKSA -ov/-ev U NAZIVLJU BILJNIH VRSTA

dgovarajući na upit dr. Ivana Šugara o nazivima biljnih ulja u prvome broju prošlogodišnjega *Jezika*, glavni se urednik Stjepan

Babić zauzeo za lik *smiljovo ulje* te za pridjevne likove *trešnjov* i *višnjov* kao normativne. Budući da to pitanje drži normativno otvorenim, tj. da »smo i tu na početku« (str. 24), njegova preporuka i ugled časopisa u kojem je iznesena mogli bi utjecati na konačno normativno rješenje. Kako se s tim prijedlogom ne slažem, kao i većina kolega u Leksikografskome zavodu, usmeno sam glavnomu uredniku prigovorila što je likove na -ov pretpostavio alternantnima na -ev, koji su tvorbena čišći, sustavniji i prevladavaju u hrvatskim govorima, kao i u književnome jeziku. Pri tome

sam spomenula da se u Karadžićevim rječnicima nalaze samo likovi na -ov, a u novijima hrvatskima oboji, u većini s uputnicom na likove s -ev, što može biti pokazateljem da je norma već uspostavljena i da se sada nepotrebno razara. Nisam tvrdila da je razdjelba -ov/-ev srpsko-hrvatska, kako piše glavni urednik u trećeme broju, jer sam načelno protiv takva tipa razdvojba i držim da se norma hrvatskoga jezika mora postaviti isključivo u hrvatske okvire i iz njih izvirati, bez ikakva osvrta na srpski, to više što su razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika sve manje što se ide dublje u jezičnu prošlost.

Slažem se s glavnim urednikom da je normiranje težak posao, ali ponešto drugačije razmišljam o tom kako doći do normativnoga lika ako za isti jezični sadržaj postoji više oblika, što je ovdje slučaj. Raskorak između književne norme i govorene prakse ne bi smio biti tolik da se književni lik počme osjećati stranim tijelom u jeziku većine govornika. Stoga je poseban zadatak jezikoslovaca normativaca da postave teorijske okvire unutar kojih bi se regulirao odnos između književne i govorene norme. Opna između književnoga i govorenoga jezika mora biti propusna na takav način da književna norma prati razvitak živoga jezika te da se postupno mijenja i prilagođuje govorenoj praksi.

Dakako da pri izboru normativnoga lika krvno-koštani razlozi nemaju nikakvu ulogu iako je u povijesti hrvatskih jezikoslovnih raspra bilo i takvih argumentacija (Maretićeva u vezi s pravopisom). Naime kajkavska sastavnica u krvnoj slici glavnoga urednika ili moja hecegovačko-poljička ne jamče ispravnost izbora. Dapače, ja bih se, po nekima, glavnome uredniku sugeriranima konotacijama (da je lik na — ov odlika hercegovačkih govora) trebala prije zauzimati za oblike *trešnjov*, *višnjov*, ali ja to ipak ne činim iako sam od ranoga djetinjstva slušala oca, baku i djeda govoriti *zecovi* (N jedn.) i *mužova* (G mn.).